

ІСТОРІЯ СЕЛЕКЦІЇ

УДК [061.62(477.54)]:631.527:633.11"324"(091)

ХАРКІВСЬКА СЕЛЕКЦІЙНА СТАНЦІЯ – ЗАСНУВАННЯ ТА ПОЧАТОК СЕЛЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З КУЛЬТУРОЮ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ *

Піпан Х.М.³²

Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН

Стаття містить інформацію про заснування Харківської селекційної станції та її роль в організації селекційної роботи з озимою пшеницею. В Україні на початку ХХ ст. на розвиток науково-дослідної справи значний вплив мали сільськогосподарські товариства, земські управи, Департамент землеробства та приватна ініціатива сільських господарів. Так за сприяння Харківського товариства сільського господарства в 1908 р. була створена Харківська сільськогосподарська станція, яка за пропозицією Комітету Міністерства землеробства з 1909 р. реорганізована у селекційну. Першим директором установи обрано П.В. Будріна. Його помічниками стали Б.К. Єнкен і В.Я. Юр'єв. Основними методами селекції були відбір та схрещування нових сортів культурних рослин (злакові культури та цукровий буряк). З озимої пшениці названими методами було створено ряд перспективних номерів, ліній та сортів з підвищеними господарсько цінними ознаками: Еритроспермум 917, Мільтурум 120, Юр'ївка, Ферругінеум 1239.

Робота дослідна, робота селекційна, сорт, лінія, випробування ліній пшениці, Харківська селекційна станція, відділ селекції

Постановка проблеми. Одним із важливих центрів селекції озимої пшениці в Україні є Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, початок заснування якого можна віднести ще на першу половину ХХ ст., коли була створена Харківська сільськогосподарська дослідна станція. Саме в цей період за сприяння сільськогосподарських товариств, губернських земств та Департаменту землеробства в Україні організовувалися науково-дослідні установи – поля та станції.

* Робота виконана під керівництвом В.В. Шелепова, доктора сільськогосподарських наук, професора

© Піпан Х. М., 2010.

ISSN 0582-5075. Селекція і насінництво. 2010. Випуск 98.

Аналіз останніх досліджень. Зародження селекційної роботи на Харківщині описує засновник дослідної справи в Україні А.Є. Зайкевич [1–7]. У його звітах міститься інформація про перші спроби вивчення і дослідження сортового багатства місцевості. Більш повними матеріалами того часу були праці П.В. Будріна [8–10], першого директора Харківської селекційної станції, у яких описано методи створення нових сортів зернових культур, зокрема пшениці озимої. Щодо останніх публікацій відносно даного питання, то заслуговують уваги праці доктора сільськогосподарських наук, проф. В.В. Шелепова [11], доктора сільськогосподарських наук, проф. В.А. Вергунова [12–13], кандидата історичних наук О.Ф. Глоби [13] та ін.

Результати досліджень. Організація селекційної роботи у Харківському регіоні пов'язана насамперед з діяльністю Харківського товариства сільського господарства. На засіданні Загальних зборів Товариства виникло питання про створення дослідної станції. Проте коштів на реалізацію цього проекту у бюджеті Товариства не було. Заснуванням дослідної установи зацікавився головнокомандуючий Тростянецької економії А.Г. Шультегес [1], який запропонував Товариству створити дослідне поле в Тростянці, надавши для цього від економії в розпорядження Товариства ділянку землі для дослідів, робочу силу, засоби, насіння, добрива і 300 руб. грошової субсидії. До створення поля залучилися також директори Тростянецького цукрового заводу Гудшон і Серебряков [1], які виділили приміщення для лабораторії на території заводу. Тростянецьке дослідне поле, відкрите в 1881 р. у маєтку Л.Є Кеніга Охтирського повіту Харківської губернії, стало першим дослідним закладом, створеним Товариством [1].

Робота щодо створення дослідних закладів Харківським товариством сільського господарства продовжувалася. Невдовзі було засноване Студеньківське дослідне поле (1884 р.), де в 1886 р. розпочалися дослідження чотирьох місцевих сортів озимої пшениці – Червоної остистої, Сандомірки, Червоної безостої та Банатки [13]. В 1885 р. в Хотинському маєтку Л.Д. Строганової Сумського повіту Харківської губернії було створене Морочанське дослідне поле, пізніше – Хотинське дослідне поле (1890 р.) та ін. [14].

Головним завданням дослідних полів було вивчення сортів і виділення форм, орієнтованих на екологічні та виробничі умови регіону, а також на ті, які були б найбільш економічно вигідними. На більшості дослідних полів вивчалися культурні, ботанічні й технологічні особливості різних сортів, проводилося їх господарське покращення, розроблялася сортова агротехніка або факторіальне сортопробування [13].

В 1898 р., підводячи підсумки діяльності дослідних полів, Товариство „визнало необхідним замінити прийняту ним систему дослідів,

замінивши пересувні дослідні поля в приватних господарствах одним постійним дослідним полем... так, як досліди, що проводилися на пересувних тимчасових полях, досягнули того ступеня розвитку, коли для належної плідної роботи необхідна спеціальна обстановка й постійне місце розташування поля, на якому проводяться досліди” [14].

У 1900 р. Харківським губернським агрономом Забаринським було складено проект організації Харківської сільськогосподарської дослідної станції з програмою й кошторисом [15]. До програми роботи станції включили: селекцію і акліматизацію рослин, мінеральне підживлення, покращення селянського господарства переважаючого (общинного) типу [16].

Восени 1902 р. Рада Товариства у доповіді на загальному Зібранні сформулювала основні завдання станції – вирощування найбільш урожайних, стійких до хвороб, цінних і прибуткових для даної місцевості сортів. З метою досягнення цього завдання при вивченні сортів проводилися такі дослідження: визначення культурних, ботанічних і технічних особливостей різних сортів, з метою їх відбору найбільш пристосованих для даного регіону; систематичне покращення відібраних сортів; кінцевий відбір найкращих із покращених сортів; фіксація найкращих сортів і визначення особливостей їх вирощування. Слід відмітити, що на Харківській станції планувалося не тільки вивчення та виведення нових сортів, але й розробка сортової агротехніки [17].

В 1903 р. Харківське товариство сільського господарства заключило із Харківською міською управою договір на оренду 77 десятин міської землі, створило необхідні відносини з місцевим губернським земством та Міністерством землеробства, на кошти яких передбачалося здійснення задумів [16].

В 1903 р. Рада Товариства на Зібранні губернського земства представила доповідь про організацію сільськогосподарської дослідної станції, яка включала план організаційно-господарської і селекційної роботи та кошторис з пояснюючою запискою [16]. 23 лютого 1904 р. на Земському Зібранні було прийняте рішення про організацію дослідної установи, найближчим завданням якої була селекційна робота [14]. Проте російсько-японська війна затримала здійснення проекту і лише в 1907 р., після створення Комітету станції, робота відновилася. В 1908р. в „Новинах Міністерства землеробства” Комітет опублікував звернення до сільських господарів південної Росії про організацію станції [17]. 10 грудня 1909 р. Комітет станції за пропозицією голови прийняв постанову про визнання станції селекційною. З цього часу дослідна станція стала називатися Харківською селекційною станцією [14].

В 1908–1909 рр. на станції проводилися організаційні роботи та будівництво. Через те, що ділянка, відведена для станції, знаходилася в

оренді у селян і деякі поля ще восени 1907 р. були засіяні озимими культурами, зрівняльний посів вдалося провести лише у 1909 році.

Основним завданням станції було: 1) вивчення (в полі й лабораторії) існуючих сортів сільськогосподарських культур; 2) дослідження нових рослин та їх акліматизація; 3) самостійне виведення методом відбору й схрещування нових сортів переважно тих рослин, які представляли особливу цінність в даний час для місцевого сільського господарства (злакові культури та цукровий буряк). З 1910 р. розпочалися сортовипробування і відбори [17; 18].

Селекційна робота на початку організації станції проводилася за її межами. Так, з озимою пшеницею селекція проводилася у маєтку Кеніга Харківської губернії працівником станції П.П. Корховим. Будучи управителем цього маєтку, він ще раніше розпочав селекцію пшениці, застосовуючи на полях щорічний відбір біля десяти тисяч добрих, не заражених хворобами рослин. Четверо спеціально навчених людей розбирали матеріал в такій послідовності: перший розділяв рослини по кольору колосків і проводив бракування по міцності соломини; другий – вимірював довжину колосів, виключаючи з подальшого аналізу рослини з колосом, коротшим за 11,9 см.; третій – передивлявся матеріал, отриманий від другого, за формою колосу і кількості колосків в ньому; четвертий – остаточно відбирав «племенні» рослини. Філіалом станції також числилася дослідна ділянка професора Харківського університету А.Є. Зайкевича, який на той час працював переважно з цукровими буряками [17].

Першим директором Харківської селекційної станції було призначено П.В. Будріна (1857–1939), який працював професором Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва. Його помічниками були Б.К. Єнкен і В.Я. Юр'єв. Останнього, який до цього працював повітовим агрономом у Пензенській губернії, зразу після організації станції було запрошено в якості помічника директора. З 1909 р. життя і діяльність В.Я. Юр'єва нерозривно пов'язані з Харківською селекційною станцією. П.В. Будрін і В.Я. Юр'єв одразу ж розгорнули активну роботу з вивчення, виділення і відбору кращих форм з популяцій та їх розмноження.

Посіви озимої пшениці восени 1909 р. не були вдалимими через посушливі погодні умови. Тому значна їх частина була переорана. Для дослідження залишили невелику площу – дві десятини, де вивчалися такі сорти: Банатка, Гирка і Червона остиста із маєтку Кеніга Харківської губернії, Банатка із маєтку П.І. Харитоненка, Червона безоста і Червона остиста із Полтавського дослідного поля, Кримка від І.К. Гришенка (Харківський повіт), Сандомірка із Херсонського дослідного поля. Урожай 1910 р. показав, що найвищий вихід зерна дала

Червона остиста і Кримка остиста [15].

У 1910 р. П.В. Будрін розпочав роботи з селекції озимої та ярої пшениці, вівса, ячменю, кукурудзи [13]. Ним були закладені досліди з оцінки місцевих сортів пшениці. Вихідним матеріалом для колекційного і контрольного розсадників, сортовипробування і розмноження були використані місцеві господарські сорти: Кримка, Червона безоста, Червона остиста, Біла остиста, Банатка, Сандомірка, Високолитовська, Горконкур, Немерчанська, Тейська та ін. Агротехнічним фоном, на якому вивчалися сорти в перші роки роботи, був чистий не підживлений пар. Посіви цього року також зазнали значних втрат через несприятливу для озимих весну 1911 року. Місцеві сорти, або отримані із місцевостей поблизу Харкова, перенесли суворі умови весни набагато краще, ніж сорти, виписані із заходу. На ділянках розсадника і сівозмін безості сорти озимої пшениці в цьому році виявилися більш урожайними, ніж остисті [15; 19; 20].

Найбільш перспективними із них виявилися Червона безоста і Червона остиста. Доброю зимостійкістю характеризувались сорти Мільтурум120, Сандомірка, Тейська та ін. [21].

Рада Харківського товариства на засіданні 12 лютого 1910 р. подала на розгляд пропозицію Л.П. Сокальського про скликання Товариством спеціального з'їзду діячів з селекції сільськогосподарських рослин і насінництва [14]. 10–15 січня 1911 р. в м. Харкові був проведений Перший з'їзд селекціонерів і насінневодів Росії, на якому підвели підсумки селекційно-насінницької роботи дослідних установ. З'їзд показав, що створені в кінці ХІХ – початку ХХ ст. дослідні станції Росії зробили великі кроки в практичній селекції [22].

У перший період селекцію озимої пшениці на станції проводили переважно методом масового та індивідуального добору з місцевих та порайонних зразків. Протягом 1911 р. і 1912 р. П.В. Будріним виділено 17 чистих ліній озимої пшениці: № 11-4 var. *lutescens* – виведений із Високолитовської; № 11-11 var. *milturum* – із Червоної безостої місцевої; № 11 – 18 var. *milturum* – із Червоної безостої місцевої; № 11-19 var. *alborubrum* – із Червоної безостої місцевої; № 11-22 var. *alborubrum* – із Червоної безостої місцевої; № 11-30 var. *erythrospermum* – із Банатки Подільської губернії; № 11-32 var. *erythrospermum* – із Кримки; № 11-36 var. *ferrugineum* – із Кримки; № 11-40 var. *erythrospermum* – із Кримки Грищенко; № 11-43 var. *ferrugineum* – із Кримки Грищенко; № 12-12 var. *alborubrum* – із Кримки Рабиновича; № 12-11 var. *milturum* – із Коричневої безостої Немерчанської; № 12-17 var. *erythrospermum* – із Кримки Рабиновича; № 12-21 var. *erythrospermum* – із Кримки; № 12-31 var. *ferrugineum* – із Червоної остистої; № 12-35 var. *ferrugineum* – із Червоної безостої місце-

вої; № 12-36 var. *ferrugineum* – із Банатки Харитоненко [13].

У подальшій роботі станції в сортовипробуванні вивчалися сорти, виділені П.В. Будріним на Харківській станції: *Кримка* I-ої групи поліпшена № 68 – var. *erythrospermum*, виділена шляхом індивідуального добору з *Кримки* 68 у 1911 р. За біологічними і морфологічними ознаками сорт не відрізнявся від звичайного – *Кримки*; *Сандомірка* № 364 – var. *alborubrum*, чиста лінія виділена з *Сандомірки* у 1911 р. За зовнішніми морфологічними ознаками близький до звичайного – *Сандомірки*; № 11-17 – var. *multurum*, чиста лінія виділена у 1911 р. з Червоної безостої місцевої, до якої близька за морфологічними і біологічними ознаками; № 11-8 – var. *lutescens*, чиста лінія виділена у 1911 р. з Білої безостої місцевої, колос великий, сипкий, звужений; № 11-24 – var. *alborubrum*, чиста лінія виділена у 1911 р. з Червоної безостої місцевої – колос розсипчастий, звужений, середнього розміру; № 11-41 – var. *erythrospermum*, чиста лінія виділена з *Кримки* Грищенко у 1911 р. Колос дрібний, середньої щільності, звужений; № 11-44 – var. *ferrugineum*, чиста лінія виділена з *Кримки* у 1911 р. Колос дрібний, середньої щільності, звужений; № 11-46 – var. *ferrugineum*, чиста лінія виділена у 1911 р. з Банатки Харитоненко Харківської губернії – колос розсипчастий, середній за розміром, звужений [13].

У 1912 р. П.В. Будрін на станції виділив чисті лінії озимої пшениці: № 12-7 – var. *multurum*, чиста лінія виділена у 1912 р. з Червоної безостої місцевої – колос звичайного типу; № 12-18 – var. *erythrospermum*, чиста лінія виділена у 1912 р. з *Кримки* Грищенко Харківської губернії, колос середньої щільності, невеликий, звужений; *Раковка* – var. *erythrospermum*, чиста лінія Харківської станції № 12-22, виділена у 1912 р. з *Кримки*, колос досить розсипчастий, середній за розміром, трохи звужений, але солома тонка і досить міцна; № 12-31 – var. *ferrugineum*, чиста лінія виділена у 1912 р. з Червоної остистої місцевої, колос розсипчастий, невеликий, звужений; № 12-35 – var. *ferrugineum*, чиста лінія виділена у 1912 р. з Червоної безостої місцевої як домішок із основної форми. Колос звичайний [13].

У 1913 р. В.Я. Юр'євим були виділені чисті лінії озимої пшениці: № 13-47-d var. *lutescens* – із Банатки № 126 оригінальної; № 13-241 var. *erythrospermum* – із Банатки № 126 оригінальної; № 13-262 var. *ferrugineum* – з Банатки № 126 оригінальної; № 13-329 var. *ferrugineum* – із Банатки № 126 оригінальної; № 13-511 var. *erythrospermum* – із *Кримки* № 68 Грищенко; № 13-542 var. *erythrospermum* – із *Кримки* № 68 Грищенко; № 13-550 var. *erythrospermum* – із *Кримки* № 68 Грищенко; № 13-674 var. *lutescens* – із *Сандомірки*; № 13-691 var. *ferrugineum* – із *Сандомірки*; № 13-792 var. *erythrospermum* – з Червоноколоски місцевої; № 13-831 var. *erythrospermum* – з Червоноколоски; № 13-856 var. *ferrugineum* – із Тріум-

фа Подолії; № 13-920 var. *milturum* – із Високолитовської Гродн. губ.; № 13-1040 var. *erythrospermum* – із Кримки 68 Грищенко; № 13-1046 var. *erythrospermum* – із Банатки № 164; № 13-1117 var. *erythrospermum* – із Горконкура № 215; № 13-1165 var. *milturum* – із Банатки Сумського повіту; № 13-1184 var. *ferrugineum* – із Банатки Сумського повіту; № 13-1210 var. *erythrospermum* – із природного гібриду; № 13-1217 var. *ferrugineum* – із Горконкура Сумського повіту; № 13-1344 var. *erythrospermum* – із Горконкура Сумського повіту; № 13-1355 var. *ferrugineum* – із Гонконкура Сумського повіту. У 1914 р. відібрано № 14-2-в var. *ferrugineum* – із Білої безостої [13].

З 1913 р. селекційні роботи з озимою пшеницею проводилися В.Я. Юр'євим. У сортовипробуванні з 1910–1912 рр., використовувалися сорти озимої пшениці Харківської станції, зокрема № 13-676, var. *albidum* – із Сандомірки Рубежанської економії Вовчанського повіту. Колос досить розсипчастий, невеликий за розміром, звужений. Сорт реагував на добрива, дуже гарно переносив зиму, схильності до вилягання не спостерігалось. Термін дозрівання середній, осипання не спостерігалось; № 13-680 var. *ferrugineum* – із Сандомірки Рубежанської економії Вовчанського повіту. Колос досить дрібний, розсипчастий, звужений. Добре переносив зиму, середньо реагував на добрива, солома мала схильність в незначному ступені до вилягання, осипання слабке; № 13-917 var. *erythrospermum* – із Високолитовської, Гродненської губернії, маєтку гр. Полоцької. Колос середній за розміром, розсипчастий, звужений. Сорт добре переносив зиму, його дозрівання середнє, солома міцна і до вилягання не схильна; № 13-945 var. *ferrugineum* – із Донки, Полтавської дослідної станції. Колос невеликий, розсипчастий, поступово звужується. Добре переносив зиму, на добрива реагував не в значному ступені. Дозрівав пізно; № 13-1239 var. *ferrugineum* – із Гор-Конкура. Колос середній за розміром, розсипчастий, поступово звужувався. Добре переносив зиму, гарно реагував на добрива, осипання не спостерігалось, середній за дозріванням. Слід відмітити, що № 13-917 через кращі показники врожайності в подальшому отримав сортову назву Еритроспермум 917 [13].

З 1 січня 1913 р. на базі Харківської селекційної станції та Харківської дослідної станції центрального району (створеної у 1910 р. губернським земством) відповідно Закону III Державної Думи була організована Харківська обласна сільськогосподарська дослідна станція з відділами: селекції, агротехніки, тваринництва, організації сільського господарства, сільськогосподарської метеорології, агрохімії, фітопатології, садівництва і городництва [23].

Основна увага у роботі станції була приділена мобілізації місцевих сортів. В 1914 р. проведено перше експедиційне обслідування

колишньої Харківської губернії, внаслідок якого встановлено 231 зразок озимої пшениці, значна кількість яких відносились до типу Червоної безостої [24].

Обстеження сортів показало, що в 1914 р. озима пшениця в Старобельському, Купянському і Ізюмському повітах зустрічалась дуже рідко, тільки починаючи зі Змієвського і далі на північний захід озима пшениця зустрічалася у всіх волостях. Головна маса сортів належала до *var. milturum* Al. У північно-західному районі (Сумський, Лебединський і Ахтирський повіти) до цієї різновидності відносилося 73% всіх зразків, в центральному районі (Харківський, Богодухівський, Валківський, Вовчанський і Зміївський повіти) – 40 %. За врожайністю місцеві сорти займали одне із кращих місць, з ними суперничали Сандомірка, Тейська і деякі селекційні. Їхня середня урожайність становила (в пудах): Сандомірка – 124, Тейська – 124, Червона остиста – 123, Червона безоста – 121, Біла – 119, Триумф Поділля – 119, Немерчанська ювілейна – 119, Кримка – 117, Корхова № 149-116, Банатка оригінальна – 116, Дюрабль № 348-115, Горконкур – 113, Корхова № 151-110, Високолитовська – 108, Даттель Реуц – 108. Слід відмітити, що озимі сорти висівалися по чистому ранньому не підживленому пару. Досліди на підживленому пару розпочали проводити з 1919–1920 р. [25].

П.В. Бударіним було написано одну із перших рекомендацій в області селекції: „Селекция сельскохозяйственных растений и значение ее в отношении хлебов” (1909) [17]. Результати досліджень стосовно сортовипробування за перші роки діяльності станції ним були описані і опубліковані у роботах: „Опыты с озимой пшеницей”, „Южно-русские сорта хлебов”, „Методика селекции пшеницы на Харьковской станции”, „Опыты с овсом”, „Селекция овса”, а також В.Я. Юр’євим – „Сортоиспытание озимой пшеницы за 1911 – 1925 гг.” [13].

Висновки: Таким чином у період Царської Росії в Україні за сприяння Харківського товариства сільського господарства була створена Харківська селекційна станція. Основними її завданнями були вивчення існуючих сортів, акліматизація нових рослин, самостійне виведення методом відбору й схрещування нових сортів найбільш цінних сільськогосподарських культур. У перший період діяльності станції, не дивлячись на важкі умови (перша світова війна, а потім і громадянська війна), селекціонерами П.В. Бударіним та В.Я. Юр’євим було створено ряд перспективних номерів, ліній та сортів озимої пшениці з підвищеними господарсько цінними ознаками: Еритроспермум 917, Мільтурум 120, Юр’івка, Ферругінеум 1239 [17].

Список використаних джерел

1. *Зайкевич А.* Об устройстве опытного поля Харьковским обществом сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – Харьков, [1881]. – 13 с.
2. *Зайкевич А.* Отчет о работах произведенных на Студенковском опытном поле за 1884 – 85 года: материалы для решения некоторых вопросов полевой культуры в хозяйствах зернового типа / Харьковское о-во сельского хозяйства. – Харьков: Адольфа Дарре, 1885. – 32 с.
3. *Зайкевич А. Е.* Опытные поля : краткий отчет о результатах, полученных на опытных полях Харьковского общества сельского хозяйства, за период их деятельности с 1881 по 1888 год / А. Е. Зайкевич. – Х. : Каплана и Бирюкова, 1888. – 79 с.
4. *Зайкевич А.Е., Гаркушенко Г.П.* Отчет о работах, произведенных на опытных полях: Морочанское опытное поле / Харьковское о-во сельского хозяйства и с.-х. промышленности. – Харьков: Адольфа Дарре, 1889. – 44 с.
5. *Зайкевич А.Е.* Отчет о работах, произведенных на опытных полях за 1890 год / Харьковское о-во сельского хозяйства и с.-х. промышленности. – Харьков: А.Н. Гусева, 1891. – Вып. 15. – 48 с.
6. *Зайкевич А.Е.* Труды опытных полей организованных в некоторых частных хозяйствах черноземной полосы России: отчет за 1892 год. – Харьков: И.М. Варшавчика, 1893. – 100 с.
7. *Зайкевич А. Е.* Об исследовании культуры русских пшениц / А. Е. Зайкевич. – Х. : А. Н. Гусева, 1891. – 12 с.
8. *Будрин П.В.* Южно-русские сорта хлебов (пшениц). – „Южно-русская с.-х. газ.“, 1910. – № 4 – 5. – С. 17–21
9. *Будрин П. В.* Частное земледелие / В. П. Будрин. – Варшава : Тип. Варшавского уч. окр., 1902. – Ч. 1. – Вып. 1 Зерновые хлеба. Бобовые зерновые растения. – 273 с.
10. *Будрин П.В.* Задачи и функции отдела селекции. В кн. Доклады о задачах и функциях отделов ХОС – ХОС. – Харьков, 1913. – С. 5–8.
11. Селекція, насінництво та сортознавство пшениці / [Шелепов В. В., Гаврилюк М. М., Чебаков М. П. та ін.] ; за ред. В. В. Шелепова ; УААН, Миронівський ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла. – Миронівка, 2007. – 405 с.
12. *Вергунов В.А., Пертенкова В.П., Ожерельєва В.М.* Харківський науковий центр з селекції сільськогосподарських культур: історія та сьогодення: до 100-річчя з дня заснування Ін-ту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва / УААН, ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В.Я. Юр'єва. – Х.: Магда LTD, 2007. – 151 с. – (Кн. 17).

13. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX століття) / В. А. Вергунов, О. Ф. Глоба ; наук. ред. В. А. Вергунов, В.П. Петренкова ; УААН, ДНСГБ. – Харків, 2004. – 171 с. ; порт. – (Історико-бібліограф. сер. „Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”. Кн. 6).
14. Первый съезд деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала : труды, 10-15 января 1911 г., Харьков / Харьковское о-во сельского хозяйства ; под ред. П. В. Будрина, А. А. Потебни, Б. Н. Рождественского, Л. П. Сокальского. – Харьков, 1911. – Вып. 1. – 152 с.
15. Труды Харьковской областной сельскохозяйственной селекционной станции. – Х. – М. Сергеева и К. Гальченка, 1912. – Вып. 1 – С. 186–192
16. *Енкен Б. К.* Развитие опытного дела в России и его современное положение / Б. К. Енкен ; Полтавское о-во сел. хоз. – Полтава : И. Л. Фришберга, 1912. – 52 с. (Отд. отт. из журн. Полтавского о-ва сел. хоз.).
17. *Бердышев А. П.* От дикорастущих растений до культурной флоры / А. П. Бердышев ; АН СССР. – М. : Наука, 1984. – 161 с.
18. Областной съезд по селекции и семеноводству : труды, 20–26 января, Санкт Петербург / Северное с.-х. о-во. – СПб. : Тип. Тренке и Фюсно, 1912. – Вып. 2. – 287 с.
19. Из деятельности опытных учреждений : Харьковская селекционная станция // Вестник сельского хозяйства. – М., 1913. – № 8 – 9. – Год XIV. – С. 20–23.
20. *Юрьев В. Я.* Методы и результаты селекционно-семеноводческой работы с озимой пшеницей / В. Я. Юрьев, В. И. Дидусь, М. А. Голуб ; Укр. акад. с.-х. наук ; Укр. НИИ растениеводства, селекции и генетики // Вопросы селекции и семеноводства. – Х., 1959. – С. 7–21.
21. Пшеницы мира / [В. Ф. Дорофеев, Р. А. Удачин, Л. В. Семенова и др.] ; под ред. акад. В. Ф. Дорофеева, сост. Р. А. Удачин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – ВО Агропромиздат. Ленингр. отд-ние, 1987. – 560 с.
22. *Вожегова Р. А.* Становлення та розвиток селекції сільськогосподарських культур в Україні : історико-науковий аналіз : монографія / Р. А. Вожегова. – Київ, 2007. – 266 с.
23. Введение „Сводный научный отчет за 10 лет (1937–1947) Харьковской Госселекстанции”. – ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 17. – Од. зб. 5732. – Арк. 1

24. Дидусь В. И. Краткий обзор работ по селекции озимой пшеницы за 1911–1953 гг. / В. И. Дидусь ; под ред. В. Я. Юрьева ; Харьковская гос. селекст. // Сборник научных работ за 1951–1953 гг. – Х. : Харьковское книжно-газетное изд., 1954. – С. 3–29
25. Селекция и семеноводство в СССР : обзор результатов деятельности селекционных и семеноводственных организаций к 1923 году / Под ред. В. В. Таланова. – М. : Новая деревня, 1924. – 442 с.

Статья содержит информацию об учреждении Харьковской селекционной станции, и ее роли в организации селекционной работы с озимой пшеницей. В Украине в начале XX ст. на развитие научно-исследовательской работы значительное влияние имели сельскохозяйственные общества, земские управы, Департамент земледелия и частная инициатива сельских хозяев. Так при содействии Харьковского общества сельского хозяйства в 1908 г. была создана Харьковская сельскохозяйственная станция, которая по предложению Комитета Министерства земледелия с 1909 г. реорганизована в селекционную. Первым директором учреждения избран П.В. Будрин. Его помощниками стали Б.К. Енкен и В.Я. Юрьев. Основными методами селекции являлись отбор и скрещивания новых сортов культурных растений (злаковые культуры и сахарная свекла). Из озимой пшеницы названными методами был создан ряд перспективных номеров, линий и сортов с повышенными хозяйственно ценными признаками: Еритроспермум 917, Мильтурум 120, Юр'ївка, Ферругінеум 1239.

This article contains information about the foundation of the Kharkiv plant breeding, and its role in the organization of selection work with winter wheat. In Ukraine at the beginning of XX century the development of research work had a significant impact, agricultural society, active in rural councils, the Department of Agriculture and the private initiative of farmers. So for the promotion of Kharkiv Agricultural Society in 1908 was established in Kharkiv Agricultural Station, which at the suggestion of the Committee of the Ministry of Agriculture in 1909 reorganized into Selection. The first director of the institution was elected P.V. Budrina. His assistants were B.K. Yenken and V.J. Yuryev. The basic methods of selection appeared selection and hybridization of new varieties of crops (cereals and sugar beet culture). In winter wheat the abovementioned methods have been created some promising numbers, lines and varieties with high economic-valuable characteristics: Erytrospermum 917, Milturum 120, Yur'yivka, Ferruhineum 1239.